

שרידי בית כנסת עתיק בכפר פחמה

מאת מ. אבי־יונה

ב־14 ביולי, 1941, ביקר מר ס. חסיני, מפקח העתיקות, בכפר הערבי פחמה, השוכן במערב־הרי אפרים, 11 ק"מ צפונית משומרון ו־15 ק"מ דרומית־מערבית מעין גנים (ג'נין¹). הוא רשם בכפר מספר מסויים של שרידי עתיקות, כגון קברים הצובים בסלע, בורות וגם כנסיה צלבנית, המשמשת כיום מסגד. בחצר מחוץ לכניסה המערבית אל הקימור הדרומי של אותה כנסיה רשם מר חסיני: אבן־רצפה ובה גלוף תבליט. ב־11 ביוני, 1946 ביקר שם המפקח נ. מח'ולי; הוא צילם את האבן (לוח ג' ציור 1)² ותיאר את התבליט במלים: דלתות של שער מחולקות ללוחות, ומעליהן קונכי. בדיקת התצלום מוכיחה כי לפנינו שריד של בית כנסת עתיק.

בתבליט מגולפת דמות ארון קודש בצורתו הטיפוסית: ארון בעל שתי דלתות, כל דלת מחולקת על־ידי שוליים בולטים לחמישה שטחים מושקעים; שנים גדולים עם שקע מרובע באמצע, ושלושה צרים, בראשיתה, אמצעייתה ותחתיתה של כל דלת. קשה להכיר את הקישוט באמצע הדלת ואת מזוזות הארון, כי כאמור שימשה האבן מפתח לפתח הכנסיה וניזוקה במקצת; אולם נראה כי בצדי הפתח תוארו שני עמודים בעלי כותרות. מעל לפתח מגולפת קונכי, בת 16 משקעים.

תבליט זה מתאר נושא שכיח מאוד בקישוטי בתי־הכנסת בארץ־ישראל ומחוצה לה. מתוך השוואת החומר בבית־שערים³, כפר־נחום⁴, פקעין⁵ וכמה רצפות ספיסוס⁶ מסתבר לחלוטין כי האבן שלפנינו היתה פעם חלק מקישוט של בית־כנסת עתיק. כנראה כן ברור כי האבן אינה היום באתר; אין אפילו ודאות כי היתה מלכתחילה בשימוש באותו הכפר, אולם מחמת השרידים העתיקים הנ"ל מתקבל על הדעת כי הבניין הראשון אשר קישטוהו בתבליט זה עמד בכפר גופא.

נוסף על התבליט הנ"ל נמצא בכפר עוד שריד, אשר נוכח לייחסו לאותו בית־כנסת. בפינה הדרומית־מזרחית של כנסיית הצלבנים נמצאת בשימוש־משנה אבן (לוח ג' ציור 2), אשר היא כנראה שבר של משקוף. נותרו ממנה שוליים ומסגרת שטוחה; בפנים המסגרת עיטור (guilloche); ובתוכו שוב שורה של חורים עשויים במקדת. עתה אין להכיר כבר את טיב התבליטים הגלופים בפנים המשקוף. על יסוד השוואה עם השרידים של בתי־הכנסת באם אל־עמד⁷ וכפר נחום⁸, אשר בהם נמצא אותו העיטור מסביב למשקופים,

(1) ריבוע 167.199 במפת 1:100.000 של מחלקת המדידות הממשלתית, דף 6.

(2) חודתי נגונה למנהל מחלקת העתיקות על רשותו האדיבה לפרסם את התצלומים 1 ו־2 מגני המחקר.

(3) ר' מיזלר, בית שערים, ירושלים, תש"ה, כרך א', ע' 106, והספרות המובאת שם.

(4) ר' Kohl u. Watzinger, *Antike Synagogen*, S. 34, Fig. 68; S. 40, Fig. 76.

(5) ר' I. Ben-Zevie, *Quart. Stat. PEF*, 1930, p. 213, Pl. II.

(6) למשל ביריחו: Baramki, *QDAP*, VII Pl. XIX; השוואה גם *QDAP*, III, p. 64.

(7) ר' Kohl u. Watzinger, *Antik. Syn.* S. 73, Abbil. 140-141.

(8) שם שם ע' 10-9 ציורים 10, 11 ו־13.

נוכח לייחס גם שבר זה לאותו הבניין היהודי; מציאת שריד שני זה מחזקת עוד את ההשערה, כי בית־הכנסת הזה היה בכפר עצמו.

מסתבר איפוא, כי במאות הג'הד' היה קיים יישוב יהודי בפחמה. שמו הקדום לא נודע עדיין, השם הנוכחי מרמז למציאות יערות מסביב לכפר בימי קדם, אשר את עצייהם היו שורפים לפחמים⁹. השם הערבי פחמה קדם לימי הצלבנים. בתעודה מיום 19 במארס, 1179, מאשר האפיפיור אלכסנדר הג' את בעלותו של המנזר הירושלמי בהר ציון על אחוזות שונות, וביניהן גם על הכפר פְּמָה (Fame) בגבולות סַבְסֵטִי¹⁰. במאות הי'ד והט'ו עבר קו תחבורה מקאקון דרך פחמה לג'נין¹¹; לפי השערתו של תומסן¹² היה קיים קו התחבורה דותים—פחמה—ג'ג'ול'יה במאה הד' בימי אבסביוס. מכל מקום יש להניח כי היישוב היהודי בכפר זה השתייך אל מחוז נרבתה—נברכתה אשר ישבו בו יהודים רבים אולי כבר בימי החשמונאים¹³, ובוודאי בימי הבית השני¹⁴ ולאחריו¹⁵. התגלית החדשה מרחיבה את שטח מחוז זה ומוסיפה עוד נקודה במפת היישוב היהודי קדום בארץ.

(9) השווה את שם הכפר אַם אל-פַּחַם באותה חסביבה.

(10) ר' Röhricht, *Regesta regni Hierosolymitani*, Innsbruck, 1893, p. 153.

(11) ר' A. Alt, *PJb*, 1914, S. 81, Anm. 2.

(12) ר' *Map of Roman Palestine* 2nd. ed. וגם *ZDPV*, 1903, Pl. I (אחרי עמ' 144) וגם Oxford, 1940.

(13) אם עלינו לקרוא בחשמ"א, ה', כ"ג, Ναοβάττοις במקום Αοβάττοις כפי שהציע כבר

.Hitzig, *Geschichte d. Volkes Israel*, S. 397.

(14) יוסף בן מתתיהו, מלח' ב', י"ד, ה'.

(15) ירוש' ברכות ו', ב'; י' סוף ע"ב; ר' ש. קליין ידיעות ג', עמ' 6-11; גם *MGWJ*, 1930,

S. 369 ff.; בן-צבי, ספר השומרונים, עמ' 92.